

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / The Journal of Mesned of Theological Studies
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 13 Sayı (Issue) 2 Güz - (Autumn) 2022

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

DOI: 10.51605/mesned.1201963

Gönderim Tarihi: 13.11.2022 | Kabul Tarihi: 17.12.2022

Kur'ân'ın Yaygın Tanımı Açısından Şâz Kıraatin Değeri*

-The Value of Shâdh Qirâ'ât in Terms of The Common Definition of The Qur'ân-

Mehmet Maşuk Acar**

Atıf/Citation: Acar, Mehmet Maşuk. "Kur'ân'ın Yaygın Tanımı Açısından Şâz Kıraatin Değeri/The Value of Shâdh Qirâ'ât in Terms of The Common Definition of The Qur'ân". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ The Journal of Mesned of Theological Studies*, (Güz 2022- 2): 243-267.

Öz:

Şâz kıraatler tarih boyunca birçok farklı biçimde tanımlanmıştır. Bu kıraatler hakkında yapılan tanımlardan biri de Kur'ân'ın yaygın tanımı çerçevesinde geliştirilmiştir. Daha çok usulcüler tarafından dillendirilen "Kur'ân, yedi harf üzere, mushafın iki kapağı arasında, mütevâtir olarak gelmiştir." şeklindeki yaygın tanıma göre, bu vasıfları taşımayan kıraatler şâzdır. Böylece söz konusu âlimler Kur'ân'ın tanımı üzerinden şâz kıraatlerin mahiyetini anlamlandırdıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu usulcüler tarafından Kur'ân'a yönelik birçok tanımın yapıldığını, birbiriyle örtüşen bu tanımlardan en yaygın ve kapsayıcı olanının yukarıda aktarılan yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir. Aktarılan tanımdan da anlaşılacağı gibi, âlimlerin mevzubahis tanımda birleştikleri hususlar genellikle Kur'ân'ın "iki kapak arasında bulunma" ve "mütevâtir olma" özellikleridir. Bu durumda Kur'ân'ın tanımında mezkûr iki niteliği taşımayan kıraatlerin şâz addedilerek reddedilmeleri öngörülmektedir. Bu özelliklerden hareketle çalışmada, söz konusu iki madde karşısında konumlandırılan şâz kıraatlerin Kur'âniyet vasıflarının detaylı analizi yapılmıştır. Buna bağlı olarak çalışmanın amacı, bahsi geçen iki unsurun şâz kıraatlerin mahiyeti açısından belirleyici olup olmadıklarını çözmeye çalışmaktır.

Söz konusu tanımlarda "دَقَائِن" (deffeteyn) şeklinde geçen ve Arapçada Kur'ân'ın iki kapağı için kullanıldığı anlaşılan bu tabir, Hz. Osman zamanında teksir faaliyetiyle ortaya çıkan mushafın kapaklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu ifade, bahsi geçen mushafın her birine serpiştirilmiş makbûl kıraatlerin tamamını kapsamış olmalıdır. Ancak belirtmek gerekir ki, mevzubahis mushafın kapakları dışındaki tüm kıraatlerin merdûd anlamıyla şâz oldukları iddia edilemez. Zira mushafın iki kapağı dışında kalıp yazıya aktarılamayan (imâle, işmâm, tağlîz vb.) sahîh kıraatler bulun-

* Bu çalışma 2022 yılında İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri alanında tamamlanan 'Kıraat İlminde Şâz Olgusu' adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mahsuk.acar@kocaeli.edu.tr. Orcid: 0000-0002-9353-8736.

maktadır. Bu durumda yazıya geçirilemeyen bu sahih kıraatler, üç şartı yerinde olup yeterli seviyede şöhret bulamayan şâz kıraatler ve mevzû ile müdrec mahiyetini haiz merdûdların hepsi aynı statüde değerlendirilecektir. Hâsılı Kur'an'ın tanımında geçen iki kapak kaydı Kur'an için bile asli bir mahiyet tanımı taşımadığı, arızî bir durum olduğu, böylece şâz kıraatleri reddetmek için yeterli bir argüman olmadığı belirtilmelidir. Nitekim kimi araştırmacılara göre Kur'an'ın tanımında yer alan "iki kapak" kaydı ile Kur'an'ın zâtî sıfatı değil arazının kastedilmesi gerektiği öngörülmektedir.

Mevzubahis Kur'an tanımında yer alan "deffeteyn" gibi "tevâtür" vurgusunun da şâz kıraatlerin Kur'âniyeti konusunu işleyen birçok âlimin temel hareket noktası olduğu müşahede edilmiştir. Zira onlara göre âhâd olması sebebiyle şâz kıraatler, Kur'an'ın tanımında bulunan tevâtürlük unsurunu taşımazlar. Bu yaklaşıma göre söz konusu tevâtürlük olgusunu barındırmayan tüm âhâd kıraatler şâz kabilinden değerlendirilir. Ne var ki bir kıraatin âhâd olması onun sahih kıraatlerin çerçevesinden çıkarılmasına sebep olmaz. Çünkü sahih kıraat rivayetleri özellikle de tariklerinin ihtilaf etikleri vecihlerin her biri tek tek incelenirse neredeyse -yaygın ve yerleşik tarifine göre- mütevâtir kıraat bulunmamaktadır. Mekki b. Ebî Tâlib, Ebû Şâme ve İbnü'l-Cezerî gibi kıraat otoritelerinin bu meyanda tevâtür ilkesini zorunlu görmemeleri de söz konusu iddiayı desteklemektedir. Nitekim adı geçen âlimler üç şartı yerinde olup yeterince şöhret kazanmış bir kıraatin Kur'an'dan sayılması gerektiğini, mütevâtirlik vasfını aramanın gereksiz olduğunu özellikle vurgulamışlardır. Bu bağlamda elde edilen veriler ışığında Kur'an'ın tanımında yer verilen gerek "iki kapak arasında bulunma", gerekse "mütevâtir olma" maddelerinin şâz kıraatleri reddetmeye yol açacak özellikte olmadıkları anlaşılmıştır. Nitekim duruma göre bu iki özelliğin bazı sahih kıraatlerde dahi bulunmadıkları tespit edilmiştir. Mamafih Kur'an'ın tanımı üzerinden şâz kıraatleri değerlendirmenin de başlı başına bir usul hatası olduğunu söylemek gerekir. Sonuç olarak Kur'an'ın tanımı üzerinden şâz kıraatlerin içeriğinin anlamlandırılmayacağı belirtilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Şâz, Mütevâtir, Kur'an Tanımı, Mushaf'ın İki Kapağı.

Summary:

Shâdh qirâ'âts (lit. rare/atypical recitations/readings) have been defined, through out the history, in many different ways. One definition of rare/atypical qirâ'âts has been developed within the framework of the commonly accepted widespread description of the Qur'an. Which states that the Qur'an, reached us in tawâtür with seven letters and preserved between the two covers of muşhaf. This definition, voiced most often by methodologists, labels qirâ'âts that are void of these characteristics as shâdh. We can assume, therefore, that the aforementioned scholars have tried to determine that nature of rare/atypical recitations/readings based on their description of the Qur'an. It should be noted, in addition, that methodologists have provided many overlapping definitions of the Qur'an among which the most common and comprehensive is the one given above. As can be understood from this description, "being preserved between two covers" and "being passed down in tawâtür" are features on which scholars have unanimously agreed in definition of the Qur'an. Such a description also presupposes the rejection of qirâ'âts that do not possess these two features as shâdh. This study, therefore, undertakes a detailed analysis concerning the qualification of shâdh qirâ'âts as holy divine speech in light of the two stipulations mentioned above. Furthermore, the study tries to examine how effective and decisive these stipulations are in defining the nature of rare/atypical recitations/readings.

This expression, which is used as "دَفَّتَيْن" (daffatayn) in the aforementioned definitions and is understood to be used for two covers of the Qur'an, refers to the covers of the mushafs in the period of the Caliph Osman. Accordingly, the phrase "two covers" should cover all acceptable qirâ'âts interspersed with each muşhaf mentioned. However, it should be noted that it cannot be claimed that all qirâ'âts, except for the covers of the muşhafs in question, are shâdh in the mardûd sense. Because there are şaḥīḥ qirâ'âts (imâlah, ishmâm, taghlîz, etc.) that do not fit between the two covers of the muşhaf. In this case, these authentic qirâ'âts that cannot be written down, the shâdh qirâ'âts whose three conditions are in place but cannot find sufficient fame, and the mardûds who have the nature of the mevzû and mudraj will all be evaluated in the same status. In short, it should be noted that the two cover entries in the definition of the Qur'an do not carry a definition of essential nature even for the Qur'an, it is a temporary situation, so that it is not a sufficient argument to exclude

shādh. As a matter of fact, some researchers think that the "two covers" in the definition of the Qur'ān should not be the main adjective of the Qur'ān, but a temporary adjective.

Like the emphasis on "two covers" in the definition of the Qur'ān, the emphasis on "tawātūr" is seen as the main point of departure for almost all scholars who deal with the issue of whether shādh qirā'āts are a part of the Qur'ān. Because according to them, shādh qirā'āts do not carry the element of tawātūr found in the definition of the Qur'ān, since they are āḥād. According to this approach, all āḥād qirā'āts that do not contain the aforementioned phenomenon of tawātūr are evaluated in terms of shādh. However, the fact that a qirā'āt is āḥād does not cause it to be removed from its ṣaḥīḥ framework. Because if each of the aspects of ṣaḥīḥ qirā'āts is examined one by one, there is almost no mutawātir qirā'āt according to the definition of famous and established. The fact that qirā'āt scholars such as Makkī ibn Ebī Ṭālib, Abū Shāmah and Ibn alJazarī do not consider the principle of "tawātūr" necessary in this regard also supports this claim. As a matter of fact, these scholars especially emphasized that a qirā'āt that has three conditions and has gained enough reputation should be counted from the Qur'ān, and that it is unnecessary to seek the qualification of mutawātir. In the light of the data obtained, it has been understood that the "between two covers" and "mutawātir" clauses in the definition of the Qur'ān do not have a feature that will lead to rejecting shādh qirā'āts. As a matter of fact, according to this situation, it has been determined that even these two features do not exist in some authentic qirā'āts. However, it must be said that evaluating the shādh qirā'āts through the definition of the Qur'ān is a procedural error in itself. As a result, it should be stated that the content of shādh qirā'āts cannot be interpreted through the definition of the Qur'ān.

Keywords: Qur'ān, Qirā'āt, Shādh, Mutawātir, Definition of the Qur'ān, The Two Covers of the Muşhaf.

1. GİRİŞ

İslâm âlimleri tarafından Kur'ân'ın tanımına yönelik pek çok görüş ortaya konmuştur. Bunlardan bazıları farklılık arz etse de geneli itibarıyla bu tanımlarda birbiriyle örtüşen yaklaşımlar hâkimdir.¹ Bu bağlamda Kur'ân'ın tanımları arasında en yaygın ve kapsayıcı olanının Debûsî (ö. 430/1039), Serahsî (ö. 483/1090 [?]), Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) gibi usûlcülerin benimsediği yaklaşım olduğu söylenebilir. Onlara göre Kur'ân, "Yedi harf üzere, mushafın iki kapağı arasında, mütevâtir olarak gelen Allah'ın kelamıdır."² Yine Şevkânî (ö. 1250/1834) tarafından şu tanım yapılmıştır: "Kur'ân, Hz.

¹ Örneğin Şevkânî'nin zikrettiği tanımlar arasında şunlar vardır: "İki kapak arasında mütevâtir bir şekilde nazil olandır"; "Mushaflarda yazılıp şüphe edilmeyecek biçimde Hz. Peygamber'e tevâtürden indirilen Kur'ân'dır." Bkz. Muhammed b. Ali b. Abdillâh eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min 'İlmi'l-usûl*, thk. eş-Şeyh Ahmed 'Azzû 'Anâye, (Dımaşk: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1999), 1/85-86. Keza bu konuda Zürkânî de mütekellimün, usûliyyûn, fukahâ ve Arap dâilçileri gibi grupların bu noktadaki yaklaşımlarını ayrı ayrı değerlendirmektedir. Bkz. Muhammed Abdül-'Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 17-21.

² Bkz. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999) 1/29; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfiî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993), 81; Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer b. İsa ed-Debûsî,

Peygamber'e indirilen, mushaflara yazılan ve bize mütevâtir yolla nakledilen bir kitaptır."³ Keza Sem'ânî'nin (ö. 489/1096) "*Kur'ân, bize mushafın iki kapağı arasında tevâtüren aktarılan şeydir.*"⁴ şeklinde bir tanım yaptığı görülmektedir. Dikkat edilirse aktarılan tanımlarda özellikle iki husus öne çıkmaktadır: Bunlardan birincisi Kur'ân'ın "mütevâtir olması", ikincisi ise onun "mushafın iki kapağı arasında bulunması" başlıklarıdır. Hem kıraat hem de usûl gibi alanlarda imtiyaz etmiş ulemanın çoğunlukla bu iki ifadeden hareketle şâz kıraatlerin Kur'âniyetine dair hüküm verdikleri anlaşılmıştır. Bu sebeple şâz kıraatlerin Kur'âniyet vasfının bulunup bulunmadığını bu iki ifadeyi esas alarak okuma zorunluluğu doğmuştur. Ancak mezkûr iki başlığa geçmeden önce kısaca şâz kıraatlere temas etmek yerinde olacaktır.

Şâz kıraatler, tarihi süreçte geçirdikleri anlamsal değişim, dönüşüm ve problemleriyle dinamik bir yapı arz etmektedirler. Bu bağlamda kıraat ilminin kategorize edilmesinde şâz kıraatlerin haiz oldukları yerin bilinmesi son derece önem arz etmektedir. Şimdi kısaca şâz kavramının sözlük ve terim anlamlarına değinilecektir.

Sözlükte (ش-ذ-ذ) "ş-z-z" kökü temel anlam olarak "bir gruptan ayrılıp tek kalmak" anlamına gelmektedir.⁵ Ayrıca bu kök, "az ve nadir olmak",⁶ "hata yapmak",⁷ "herhangi bir kabileye müntesip olmamak",⁸ "kıyasa muhalif ol-

Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh, thk. Halil Muhyiddin el-Meys, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 20; Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûli's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/279; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fî usûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2002), 1/199; Sadüddin Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *et-Telvîh 'ala't-Tevdîh li metni't-Tenkîh*, (Kâhire: Matba'atü Muhammed Alî Sabîh ve Evlâdüh, 1957), 1/46; Ebü'l-Bekkat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseffî, *el-Menârü'l-Envâr*, (İstanbul: el-Matbaatü'l-Mirkat, ts.), 42.

³ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 1/85.

⁴ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 1/29.

⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/316; Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 3/180.

⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 2/316; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğâ*, 3/180; Ebü'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 3/494.

⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğâ*, 3/180; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/494.

⁸ Bu anlamın referansı için bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/494; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-lüğâ ve sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/565.

mak”⁹ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Buna mukabil terim olarak şâz kavramının disiplinler açısından pek çok manada kullanıldığını, tarihsel süreçte ise ona yüklenen ıstılâhî kullanımın değişiklik gösterdiğini ifade etmek gerekir. Çünkü bu kavram sadece kıraat ve tefsirin değil; Arap dili, hadis, usul vb. disiplinlerin de ilgi alanına girmiş ve onun hakkında kimi zaman paralellik arz eden kimi zaman da farklılık gösteren tanımlamalar yapılmıştır.¹⁰ Burada sadece kıraat disiplini açısından öne çıkan birkaç tanımı zikretmek yararlı olacaktır. Taberî’ye (ö. 310/923) göre şâz kıraat, “*Ümmetin açık ve yaygın bir nakille getirdiği kıraatlerden ayrılarak tek kalandır.*”¹¹ şeklindedir. İbn Mücâhid¹² (ö. 324/936), Ebû Ali el-Fârisî¹³ (ö. 377/987) ve İbn Cinnî¹⁴ (ö. 392/1002) gibi pek çok âlime göre ise ‘yedi kıraatin dışında kalan tüm okumalar’ şâz kavramının içeriğini oluşturur. Sehâvî (ö. 643/1245) gibi diğer bazı âlimler ise “*Mütevâtir olmayan her kıraat şâz-*

⁹ Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitabü't-tâ'rîfât*, thk. Muhammed Siddîk Miñşâvî, (Kahire: Dâru'l-Fadîle 1985), 106; Tehânevî'ye göre, kıyasa aykırı olsun veya olmasın varlığı az olan şeye “nadir” denir. Bkz. Muhammed Alî et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtî'l-funûn*, thk. Alî Dahrûc, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 1/1000. Cürcânî ise şâz, nadir ve zayıf arasında net bir ayırım yapmaktadır. Bunun için bkz. Cürcânî, *Kitabü't-tâ'rîfât*, 106-107.

¹⁰ Dilbiliminde yapılan bazı şâz tanımları için bkz. Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-âyn*, 2/316; Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhîz, *Kitâbü'l-hucce fi tesbîti'n-nübüvve (Resâilü'l-Câhîz içinde)*, thk. Abdüsselâm M. Hârun, (Mısır: el-Mektebetü'l-Hancî, 1979), 3/224, 229; Cürcânî, *Kitabü't-tâ'rîfât*, 106; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*, 2/127, 383. Hadis ilmindeki bazı tanımları için bkz. Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rîfetü 'Ulûmi'l-hadis*, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1977), 119; Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/84; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisü'l-hâsîs Şerhu İhtisârî 'Ulûmi'l-hadis*, (b.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, 2014), 73, 154, 156; Abdullah Aydın, “Şâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/385. Fıkıh disiplinindeki bazı tanımları için bkz. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/316, 317, 2/108; Ebü'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrazzâk Affî, (Beyrut-Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982), 1/236-237; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, (Kuveyt: Vizâretü'l-evkâfî'l-Kuveytiyye, 1994), 1/175, 409, 411; 3/113.

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 1/182. Ayrıca bkz. Necmettin Hanay, “Şâz Kıraat Olgusuna Taberî Vechesinden Bir Bakış”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslâmî Fakültesi Dergisi* 4/8, (Aralık 2017), 295.

¹² Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf, (Kahire: Dâru'l-Maârif bi Mısır, 1972), 87.

¹³ Ebû Ali el-Hasan b. Abdülğaffar el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, thk. Bedrüddîn Kahveci-Beşir Coycati, (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984), 1/3, 6.

¹⁴ Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzî'l-kirâât ve'l-idâhi 'anhâ*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/102.

dır.”¹⁵ şeklinde bir tanım yapmışlardır. Ebû Şâme'nin (ö. 665/1267) iki görüşünden biri¹⁶ ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Tayyibe'*de ifade ettiği görüşü¹⁷ ise kıraat tespit kriterlerinden üçüne¹⁸ uygun olana sahîh; üç kriterden birine uygun olmayana da şâz kavramının kullanılması yönündedir. Bu tanımların yanı sıra Kurtubî¹⁹ (ö. 671/1273) ve bu konudaki farklı yaklaşımlarından birine göre İbnü'l-Cezerî tarafından *resmü'l-mushafa* aykırı olan kıraatlerin şâz olarak kabul edildiği görülmektedir.²⁰ Süyûtî'nin (ö. 911/1505) şâz tanımı ise yukarıdakilerden daha farklı olup o, bu tür kıraatleri, “senedi sahîh olmayanlar”²¹ şeklinde tanımlamaktadır. Görüldüğü üzere âlimler tarafından şâz kıraatlerle ilgili kimi zaman birbirine paralel kimi zaman da çelişkili tanımlar yapılmıştır.²² Ancak söz konusu tanımların şâz kıraatlerin içeriğini anlamlandırma noktasında yetersiz kaldıkları söylenebilir. Bu tanım kaosunun yaşanmasına sebep olan birçok etkenden söz edilebilir.²³ Dolayısıyla mezkûr kıraatler için makul bir tanı-

¹⁵ Ayrıca Sehâvî'ye göre bu kıraatlerin şâz diye tesmiye edilmelerinin sebebi bu kıraatlerin “cumhurun okuyuşunun dışında, ferd kalmaları”; Kur'an'dan sayılmamalarının nedeni ise “mütevâtir olmamaları”dır. Bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdüssamed Alemüddîn es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, thk. Abdülhak Abdüddâyim Seyfî'l-Kâdî, (Beirut: Muesesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1999), 1/85.

¹⁶ Ebü'l-Kâsım (Ebü Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâil Ebü Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tata'allaku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, (Beirut: Dâru Sâdr, 1975), 171-172. Diğer görüşü ise “üzerinde icmâ edilen yedi kıraat sahîh, onun dışında kalanlar şâz kıraatlerdir” şeklinde olup kıraatleri genel anlamda ikiye taksim etmektedir. Bkz. Ebü Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 174. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Alî İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zağbî, (Cidde: Dâru'l-Hudâ, 1994), 32.

¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 32. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de “Sayılan üç şarttan birini taşımayan her kıraat ya zayıftır, ya şâzdır,” ifadelerine yer vermektedir. Bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Alî İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Muhammed ed-Dabbâ', (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016), 1/15. Fakat İbnü'l-Cezerî'nin bu konuda üç farklı yaklaşım sergilediğini, bunlardan bir tanesinin *en-Neşr*'de sahîh kıraatlerde bulunması zorunlu olan kriterleri ele alırken kullandığı şâz ifadesinin “resmü'l-mushaf” a karşılık geldiğini belirtmek gerekir.

¹⁸ Söz konusu kriterler için bkz. Mekî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an ma'âni'l-kirâât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî, (Mısır: Dâru Nahda, 1977), 51; Ebü Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 171-172; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/15.

¹⁹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddin el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-berdunî-İbrahim Atfîş, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 1/47.

²⁰ Bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Alî İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibin*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 19.

²¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb el-Arnaût-Mustafa Şeyh Mustafa, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2013), 167.

²² Mehmet Dağ, “Kırâat İlminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair -”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (Güz 2007), 92.

²³ Dağ, “Kırâat İlminde Şâz Kavramı”, 85-91.

mın tercih edilmesi kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Kanaatimize göre şâz kıraatler için “nadir bulunmak veya çoğunluğun dışında kalmak gibi nedenlerle yeterli derecede şöhret bulamamak”²⁴ şeklinde genel bir ‘çatı tanımı’nın tercih edilmesi gerekmektedir. Bu genel tanımın altında ise meşhur üç kriteri barındıran kıraatlerin “makbul şâz”; üç kriteri haiz olmayanların da “merdûd şâz” şeklinde ikili taksime tabi tutulmaları zorunluk arz etmektedir.

2. KUR’ÂN’IN YAYGIN TANIMININ ŞÂZ KIRAATLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tarihi süreçte bazı İslâm âlimleri şâz kıraatlerin sıhhat durumunu Kur’ân’ın tanımında var olan birtakım unsurları dikkate alarak değerlendirmişlerdir. Bu tanımlarda şâz kıraatlere etki eden unsurların ise Kur’ân’ın “mushafın iki kapağı arasında bulunması” ve “mütevâtir olması” şeklinde iki başlıktan müteşekkil olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu iki unsurun analiz edilip şâz kıraatlere etkilerinin ortaya konması bu kıraatlerin Kur’âniyet vasıflarının anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

2.1. Kur’ân’ın Tanımında Bulunan “İki Kapak Arası” İfadesinin Şâz Kıraatlerle İlişkisi

Kur’ân’ın tanımına yönelik yaklaşımlara bakıldığında özellikle bazı unsurların öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu unsurlar arasında ise “iki kapak arası” kriteri göze çarpmaktadır. Zira genellikle usulcülerin öncülük ettiği meşhur anlayışa göre “Kur’ân’ın iki kapağı arasında bulunmayan tüm kıraatler şâzdır.” Nitekim Cüveynî²⁵ (ö. 478/1085), Gazzâlî,²⁶ Debûsî²⁷ ve Serahsî²⁸ gibi usulcüler

²⁴ Daha önce bu tanım İbn Mücâhid, İbn Cinnî gibi isimler tarafından benimsendiği gibi, muasır dönemde Mehmet Dağ ve İrfan Çakıcı gibi araştırmacılar tarafından da dillendirilmiştir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a fi’l-kırâât*, 49-87; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/102-109; Dağ, “Kırâat İlminde Şâz Kavramı”, 103, 105; İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 162.

²⁵ İmâmü’l-Haremeyn Ebû’l-Me’âlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli’l-fikh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 1/257; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît fi usûli’l-fikh*, (Kahire: Dâru’l-Kütübî, 1994), 2/209.

²⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Manhûl min ta’likâti’l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heytû, (Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Muâsır-Dımaşk, Dâru’l-Fikr, 1998), 374-376.

²⁷ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, 20.

²⁸ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/279.

bu görüştedir. Keza “Hiç kimse Yakûb (ö. 205/821) ve Ebû Ca’fer’in (ö. 130/747-48) kiraatlerini inkâr etmemiştir; fakat iki kapak arasında bulunmayan okuyuşlar inkâr edilmiştir.”²⁹ diyen kıraat otoritesi İbnü’l-Cezerî, tüm sahîh kıraat vecihlerinin iki kapak arasına serpiştirildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla doğrudan temas etmese bile ona göre de şâz okuyuşlar iki kapağın arasında kendilerine yer bulamamışlardır. Şimdi de “iki kapak” ifadesiyle neyin kastedilebileceğine bakalım.

Arapçada “دَفْتَيْن” kelimesi “bir şeyin kenarı, yan tarafı”³⁰ anlamına gelmektedir. Kaynaklarda bu tabirin genelde Kur'an'ın iki kapağı için kullanıldığı görülmektedir.³¹ Kapakların Kur'an'ın iki tarafını kapladığı için “deffeteyn” ismini aldığı anlaşılmaktadır. Bu ifade Kur'an'ın tanımında sık sık kullanılmaktadır.³² Bu durumda, mezkûr ifade ile mevcut matbu mushafların kapağı mı, yoksa Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde istinsah edilen mushaflarınki mi kastedilmiştir? gibi sorular gündeme gelecektir. Çünkü genel anlamda “iki kapak” ifadesi elde mevcut Kur'an'lardan başlayarak Hz. Osman dönemindeki mushafların kapaklarına kadar tüm zamanlarda mütedavil Kur'an kapaklarını kapsama ihtimali bulunmaktadır. Mamafih aşağıda örnekleri aktarılan görüşlere bakıldığında “deffeteyn”den kastedilen şeyin Hz. Osman döneminde istinsah edilen mushafların kapakları olduğu anlaşılmaktadır. Durum böyle olunca da bu ifade, çoğaltılan o mushafların her birine yerleştirilen sahîh ve makbûl kıraat farklılıklarının tümünü kapsamış olacaktır.³³ Bununla birlikte mutlak anlamda

²⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/40.

³⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 2/35.

³¹ Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, (Kâhire: Merkezi Hicr lî'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2011), 4/637, (No. 4051); Ebü'r-Rebî' Süleyman Necmeddîn et-Tûfi, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Turki, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 2/5; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâti, *İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-arba'ate 'aşer*, thk. Enes Mehera, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 8; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 126, 197, 296, 297, 299; Mennâ' b. Halil el-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kurân*, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000), 139; es-Seyyid Rizku't-Tevîl, *Medhal fi 'ulûmi'l-kirâat*, (Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1985), 49.

³² Örnek olarak bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 20; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/279; Ebü Şucâ' Muhammed b. Ali b. Şuayb Fahrüddin İbnü'd-Dehhân, *Takvîmü'n-nazar fi mesâilin hilâfiyyetin zâi'a ve nebezin mezhebiyyetin nâfi'a*, thk. Sâlih b. Nâsir b. Sâlih el-Huzeym, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 1/99; Tûfi, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, 2/5; Muhammed İbrahim Muhammed Sâlim, *Ferîdetü'd-dehr fi te'sîli ve cem'i'l-kirâat*, (Kahire: Dâru'l-Beyânî'l-'Arabî, 2003), 4/800; Abdü'l-Alî Muhammed b. Nizâmüddîn el-Ensârî, *Fevâtihu'r-rahamût bi Şerhi Müsellemi's-subût*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 2/9.

³³ Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 2/573-574; ayrıca bkz. Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kirâat Farklılıklarının Rolü*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 90-91.

zikredilen mushafların zayıf veya merdûd kabilinden kıraatleri barındırmadığı; fakat imlaya uygun ama tartışmalı olan bazı kıraatlere de müsait bir yapıda bulunduğu söylenebilir.

Kıraat farklılıklarının yansıtılması noktasında Hz. Osman döneminin Mushaflarının günümüzdekilerden daha elverişli olduğunun altını çizmek gerekir. Şu da ikrar edilmelidir ki, gerek o dönemde birçok kıraat farklılığını yansıtan mushaflar, gerek günümüzde iki kapak arasında bulunanlar şüphesiz Allah'ın kelimelerinden başka bir şey değildir.³⁴ Bu bağlamda bazı araştırmacılar, sahabenin nazil olan Kur'ân'ı iki kapak arasında bir araya getirme ve ona ait olmayan kıraatleri ondan uzak tutmadaki üstün çabalarının buradaki mushaf kaydının konulmasının temel nedenlerinden biri olduğunu kaydetmektedirler. Buna göre tilavet açısından mensûh, hüküm bakımından ise bâkî olan ayetler gibi hususların bu kayıtla dışarıda tutulduğunu nakletmektedirler.³⁵

Yukarıdaki girizgâhın nedeni şâz kıraatlerin hangi mushaf bağlamında tartışma konusu yapılacak olmasıdır. Zira istisnaları bulunmakla beraber hâlihazırda Türkiye başta olmak üzere birçok ülkede basılan Kur'ân'larda resmî'l-mushafa uygun olmayan imlalar bulunmaktadır.³⁶ Bu durumda pek çok sahîh kıraat iki kapak dışında kalacaktır. Dolayısıyla bu kıraatleri sırf kapakların dışında diye şâz sayılmayacağına göre "kapak" meselesini tayin etme ihtiyacı doğacaktır. O halde bu ifadeden maksat Hz. Osman döneminde çoğaltılan birden çok³⁷ mushafın kapaklarıdır demek daha doğru olacaktır.³⁸ Peki, söz konusu mushaflar orijinal imla şekilleriyle elimize ulaşmadığına göre³⁹ nasıl esas

³⁴ Sâlim, *Ferîdetü'd-dehr*, 4/800.

³⁵ Muhammed İsa Yüksek, "Tanımları Bağlamında Kur'ân-Kırâat Özdeşliği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 229.

³⁶ Bkz. Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/245-246.

³⁷ Burada "birden çok" ifadesi özellikle seçilmiştir. Çünkü kıraat vecihlerinin çoğaltılan mushafların her birine ayrı ayrı serpiştirildiği bildirilmektedir. Bunun sebebinin ise Hz. Peygamber'den gelen sahîh kıraatlerin tamamının bu mushaflara yansıtılmak istenmesidir. Bkz. Maşalı, "Mushaf", 31/243. Dolayısıyla sadece bir bölgeye gönderilen mushafın iki kapağı değil, farklı vecihlerle farklı beldelere gönderilmiş olan toplam mushaflar kastedilmiştir.

³⁸ Bu ifadeyi bazı âlimlerin Kur'ân tanımlarında görebiliyoruz. Mesela Debûsî gibi bazı âlimlerin özellikle mushafın çoğulu "mesâhif" tabirini kullanmaları takdire şayandır. Bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 20; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/279.

³⁹ Tayyar Altıkulaç, "Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf Nüshaları", 11. (çevrimiçi): <http://www.kuramer.org/documents/test/hz-osman-a-nispet-edilen-mushaf-nushalari-pdf>. (Erişim: 14 Eylül 2022). Ayrıca bkz. a.mlf., "Mushaflarda İmlâ Meselesi", *Ircica Journal* 1 (ts.) 10. Bu

alınabilirler? Bu durum şöyle açıklanabilir: O mushaflara bağlı bulunan imam ve şehir halkının şifahi kıraatleri tedvin sürecinde yazıya döküldüğünden söz konusu imlayı yansıtmaktadırlar. Bütün bu önermelerin sonucunda şu problemle karşılaşılması kaçınılmazdır: O halde söz konusu mushaf kapaklarının dışında kalan tüm okuyuşlar şâz mıdır? Şimdi de bu sorunun cevabını açmaya çalışalım.

Kıraat âlimlerinden Ebû Şâme'ye göre Allah'ın nazil ettiği Kur'ân, elimizde iki kapak arasında bulunandan başka bir şey değildir.⁴⁰ Bu yaklaşımı daha da ileriye götüren Nüveyrî (ö. 857/1453) ise "Kur'ân'ın iki kapağı arasından başka bir okuyuş sergileyenin ya tevbe etmekten ya da boynu vurulmaktan başka çaresi yoktur."⁴¹ ifadesini nakletmektedir. Esasen Ebû Şâme'nin söz konusu düşüncesinin isabetli olmakla birlikte tamamlanması gereken yönlerinin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü elimizdeki mushafların iki kapağı dışında olup yazıya aktarılamayan sahîh ve makbûl kabilinden okuyuşlar bulunmaktadır. O halde Kur'ân'ın iki kapağı dışında kalanlar şâz kıraat ise sahîh okuyuşlar arasında bulunmasına rağmen ses ve lehçeden ibaret olup yazıya aktarılamayan, edâ cihetinden sayılan (imâle, işmâm, tağlîz vb.) uygulamaların durumu nedir? Soru cevapsız kalacağı için tüm kıraat vecihlerinin imlada yer alması imkân dâhilinde değildir. Böylece "iki kapak dışında sahîh kıraat yoktur" şeklindeki tezin makul karşılanmayacağı da anlaşılacaktır. Nitekim iki kapak arasında olanları sahîh, onun dışında kalanları da şâz saydığımızda yazıya aktarılamayan sahîhler ve üç şartı yerinde olup yeterince şöhret bulamadığından şâz kalmış makbûl kıraatler de merdûd okuyuşların arasına alınır. Bunun yanlışlığı da aşikârdır. Çünkü meşhur üç kritere ve şöhret vasfına sahip olup Kur'ân'ın iki kapağının dışında da sahîh okuyuşlar bulunabilir.⁴² Esasen İbnü'l-Cezerî'nin bu hususta aktardığı sözleri hatırlamak yararlı olacaktır. O, Kur'ân'ın ezberlenmesi meselesinde şu ifadelerle yer verir: "Şüphesiz Kur'ân'ın naklinde esas dayanak kalp ve gönüldür (ezber), yazı ve mushaf (kitâbet) değildir."⁴³ Bu sözlerden şunu çıkarabiliriz: Kur'ân'ın yazılı olmayan, iki kapağı arasında bulunmayan ama şifahi ola-

makale, adı geçen derginin ilk sayısında Arapçaya çevrilerek yayımlanmak üzere hazırlanmıştır. <https://docplayer.biz.tr/56394665-Mushaflarda-impla-meselesi-1.html>. (Erişim: 08 Ekim 2022).

⁴⁰ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 45.

⁴¹ Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, thk. Mecdi Muhammed Surûr Sa'd Bâslûm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/124.

⁴² Yazıya aktarılması mümkün olmayan ses veya med ile ilgili kıraat vecihlerini buna örnek verebiliriz.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/12, 14.

rak nakledilen, kurrânın tedrisatıyla ağızdan ağıza yayılan sahîh okuyuşları çoğunlukta bulunmaktadır.

Kur'ân'ın tanımını yapan bazı âlimlerin Kur'ân-kıraat ayırımını dikkate almadan meseleyi sadece Kur'ân'ın iki kapağı arasında değerlendirip olaya kıraat farklılıkları penceresinden bakmadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın tanımını "iki kapak arası" tabirini kullanarak yapanların bu adımı, adı geçen kapakların dışında da bazı sahîh kıraatlerin var olabileceği hususunu hesaba katmadığını düşündürmektedir. Bunun delili ise onların iki kapak arasındakileri mütevâtir, dışındakileri ise şâz kabul etmeleridir.⁴⁴ Bu bağlamda mütekaddim dönem usulcülerinden Debûsî'nin Kur'ân tanımı verilebilir. O, Kur'ân'ı şöyle tanımlamaktadır: "Allah'ın kitabı, mushafların iki kapağı arasında meşhur yedi harf doğrultusunda mütevâtir bir şekilde bize nakledilendir."⁴⁵ Bu tanımın bir benzerinin -birçok âlim gibi- Serahsî tarafından da benimsendiği görülmektedir.⁴⁶ Bu yaklaşımları serdeden iki âlim de bir yandan tevâtüre vurgu yaparken diğer yandan da o mütevâtir okuyuşların iki kapak arasında bulunma şartını öne sürmektedirler. O halde bu tanımı yapan âlimlere göre iki kapak arasında bulunmayan kıraatlere "Kur'âniyet" vasfı tevdi edilemez. Serahsî bunu şu şekilde açıklıyor: "Mütevâtir seviyesine ulaşmayan şey, gözle görme derecesine ulaşamaz, böylesi bir şeyle de Kur'âniyet sabit olamaz."⁴⁷ Anlaşılan burada iki kapak arasında bulunmayan okuyuşların mütevâtir olmaması sebebiyle şâz kıraat kabul edildikleri ve bu türden okuyuşların Kur'ân'dan sayılamayacağı iddia edilmektedir. Ancak Kur'ân'ın tanımında geçen iki kapak meselesine kelam ve mantık disiplinleri açısından bakılırsa bu kaydın Kur'ân için bile asli bir mahiyet tanımı taşımadığı, arızî bir durum olduğu görülür. Nitekim bazı araştırmacıların dile getirdiği Kur'ân'ın tanımındaki "iki kapak" kaydı ile Kur'an'ın zâtî sıfatı değil arazî kastedilmesinin daha uygun olacağı tespiti⁴⁸ bu noktaya ışık tutmaktadır.

Serahsî ile aynı görüşte olan diğer bir isim ise İbnü'd-Dehhân'dır (ö. 592/1196). O da Kur'ân tanımını iki kapak arası ve mütevâtirlik fikriyle açıkladıktan sonra şâz kıraatlerin mütevâtirin yerine geçemeyeceğinin altını çizmektedir. Fakat bu sözlerinden sonra şâz kıraatlerin içeriğini müdrec okumalarla

⁴⁴ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 98.

⁴⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 20.

⁴⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/279.

⁴⁷ Bkz. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/279.

⁴⁸ Yüksek, "Tanımları Bağlamında Kur'ân", 230, 231.

doldurması, olayı bambaşka bir mecraya taşımaktadır.⁴⁹ Zira İbnü'd-Dehhân'ın bu açıklamalarından Kur'an'ın iki kapağı dışında başka hiçbir sahîh kiraatin bulunamayacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca o, tarihte az rastlanan bir şâz tanımı yapmakta ve kavramı tefsîrî ilaveler olan müdreclerle açıklamaktadır.⁵⁰ Dolayısıyla İbnü'd-Dehhân'a göre mütevâtir kiraatlerin dışında kalan tüm kiraatler şâzdır. Bunların içinde müdrecler olabileceği gibi zayıf hatta mevzû kiraatler dahi olabilir. Bize göre sakîm olan bu yaklaşımın doğruluğunu ispat etmek pek mümkün gözükmemektedir.

Kur'an'ın tanımı üzerinden hareket edip "iki kapak arası" meselesine ilişkin değerlendirmede bulunan Bâkîllânî (ö. 403/1013) usulcülere yakın bir tavır ortaya koymaktadır. Yalnız bu iki yaklaşım arasında ince ayırım vardır. Şöyle ki, Bâkîllânî bazı sahâbeye nispet edilen ve mushafın iki kapağı arasındaki metinle örtüşmeyen birtakım kiraatlerin Kur'an olarak tavsif edilemeyeceğini belirtmektedir. Buna sebep olarak da o, iki kapak arasındakilerin mütevâtirliğine karşın bu kiraatlerin âhâd oluşunu göstermektedir.⁵¹ Fakat Bâkîllânî, bu noktada usulcülerden ayrılarak bir şeyin Kur'an olabilmesi için onun mütevâtir olmasını değil, sahâbenin onun Kur'âniyeti üzerinde icmâda bulunmuş olmasını yeterli görmektedir.⁵² Dolayısıyla Bâkîllânî kesin bilgi ifade etmeyen âhâd haberle Kur'âniyetin sabit olamayacağını ifade ederken bir anlamda mushafın iki kapağının tazammun etmediği kiraatlerin de Kur'âniyetinin söz konusu olamayacağına ve şâz kalması sebebiyle bunların okunmaması gerektiğine işaret etmektedir.⁵³ Buna Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) başka âlimlerden naklen aktardığı bir notu da eklemek gerekir. Şöyle ki Zerkeşî'ye göre bazı âlimler, senedi sahîh olan birtakım şâz kiraatlerin sıhhatini değerlendirme bağlamında Kur'an'ın resm açısından neshedildiği, hüküm açısından ise baki olan bazı kiraatlerin bulunduğunu belirtmektedirler. Bu durumda onlara göre hükmü baki

⁴⁹ İbnü'd-Dehhân, *Takvîmü'n-nazar*, 1/99.

⁵⁰ Esasen problemin temel kaynaklarından biri de şüphesiz İbnü'd-Dehhân'ın şâz kiraat için yaptığı tanımda gizlidir. Zira o, tanımın daha geniş yelpazesi olan resmü'l-mushafa muhalefet üzerinden yürüyebilseydi, en azından müdrec olmayan "tevakkufluk edilen" (tevakkufluk edilmesi gereken müdrec dışı kiraatler için bkz. Muhammed b. Ömer Bâzmûl, *el-Kirâat ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm*, (Riyad: Câmî'atü Ummi'l-Kurâ Külliyyetü'd-da've ve usûli'd-dîn, 1996), 119) kiraatleri de kapsama ihtimali doğacak ve reddedilmesi kesinlik arz eden, kiraat değeri taşımayan müdrecler üzerinden fazlaca eleştirilmeyecekti.

⁵¹ Kâdî Ebû Bekr İbnü't-Tayyib el-Bâkîllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İsmâ el-Kudât, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001), 2/421.

⁵² Bâkîllânî, *el-İntisâr*, 2/425-426.

⁵³ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi*, 102.

olanı okumak değil, imlâ açısından kalıcı (metluy) olanı okumak vaciptir. Çünkü metluy olan Kur'ân'ın resmiyle beraber hükmünün de eda edilmesi gerekir. Metluy olmayan ise imlada bulunmadığından sadece hükmü icra edilip tilavetten sakıttır. O halde metluy olması gereken Kur'ân, metluy olmayan âhâd haberlerle sabit olamaz.⁵⁴ Aktarılan bu bilgiler ışığında metluy olmayan ama hükmü baki olan mensûh kıraatlerin bir kısmının şâz ve âhâd kıraatleri kapsadığını, bunların iki kapak arasında bulunmayışı neticesinde de mensûh çatısı altında âhâd adıyla tesmiye edildiğini söyleyebiliriz. Günümüze baktığımızda bazı çağdaş âlimlerin de yukarıda sunulan çerçevede kanaat belirttiği görülür. Mesela muasır Abdurrahman el-'Akk'a göre şâz kıraatler Kur'ân'dan değildir. Çünkü Kur'ân'ın lafzı mütevâtirdir ve bunlar da iki kapak arasında bulunanlardan ibarettir. Şâz ise hem tevâtürlük vasfını haiz değil hem de iki kapak arasında yer almamaktadır.⁵⁵ 'Akk'ın bu beyanında -yukarıdaki âlimlerin de görüşü muvacehesinde- mütevâtir okuyuşların Kur'ân'ın iki kapağı arasından ibaret olduğu, bunların dışında bulunanların ise şâz kaldığı fikri açıkça görülmektedir. Dolayısıyla günümüzdeki bazı âlimlerin bu konuda eski usulcülerin yaklaşımını aynen takip ettikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Kur'ân'ın iki kapağı dışında değerlendirilen gerek imâl ve tağlîz gibi bazı sahîh kıraatlerin gerek 'aşere dışında kalan, mütevâtir olmayan, yeterince şöhrete ulaşamayan; fakat üç ölçüte uygun olup şâz diye nitelenen kıraatlerin reddedilmemesi gerektiği söylenebilir. Bunların her birinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekli olsa da sonuçta üç kriteri sağlayanlar makbûl kategorisinde yer almaktadırlar. Bu özelliklere sahip bazı kıraatleri sırf iki kapak arasında bulunmamaları sebebiyle şâz diye isimlendirip reddetmek doğru değildir.

2.2. Kur'ân'ın Tanımında Bulunan "Tevâtürlük" Vasfının Şâz Kıraatlere Etkisi

İlk dönemlerde şifahi sonra da yazılı kültürde kıraatleri kabul veya reddetmek, aynı zamanda onları ihtiva ettikleri özelliklere göre konumlandırmak için bazı şartlar belirlenmiş ve söz konusu kıraatleri derecelendirme ya da sınıflandırma yoluna gidilmiştir. Bu uygulamada asıl hedef, Kur'ân vasfı taşıyan kıraatlerle taşımayanları birbirinden ayırıp bunları kendi içinde sınıflandırmak-

⁵⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 2/224.

⁵⁵ Hâlid Abdurrahman el-'Akk, *Usûlü't-Tefsîr ve kevâ'idüh*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 436.

tır.⁵⁶ Dolayısıyla bu uygulama için temyiz aracı olarak pek çok kriter belirlenmiş ve bir kıraatin sıhhati için bu kriterlere uygunluk şartı aranmıştır.

Kıraatlerin sıhhati konusunda belirleyici rol oynayıp süzgeç görevi gören kriterlerden biri hiç şüphesiz “tevâtürlük” vasfıdır. Nitekim şâz kıraatlerin Kur'âniyeti konusunu işleyen hemen tüm âlimlerin temel hareket noktasının Kur'ân tanımı ve o tanımda yer alan “tevâtürlük” vurgusu olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla genelde önce Kur'ân'ın tanımı yapılmakta, ardından onda bulunan tevâtürlük vasfını taşımayan okuyuşlar âhâd/şâz kabul edilerek Kur'ân'ın dışında değerlendirilmektedir.⁵⁷ Zira kıraatlerin âhâd yolla nakledilmesi sebebiyle şâz kaldığı ve bu tür kıraatlerin Kur'ân'dan sayılamayacağı hususu pek çok âlim tarafından dile getirilmiş en yaygın kanaat olarak göze çarpmaktadır.⁵⁸ Mesela İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, Allah'ın kelamını (Kur'ân'ı) iki kısma ayırmakta; birinin mütevâtir kıraatler, diğerinin ise âhâd yolla gelen şâz kıraatler olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹ Yani ona göre söz konusu tevâtürlük olgusunu barındırmayan âhâd okuyuşlar şâz kalmaktadır. Aynı şekilde Sehâvî “Kur'ân mütevâtir bir kitaptır, şâz kıraatler ise tevâtürlük vasfı taşımadığından Kur'ân değildirler.”⁶⁰ diyerek bu konudaki tavrını ortaya koymaktadır. Keza Nüveyrî, usulcülerin, fakihlerin, kurrânın ve diğer bazı âlimlerin şâz kıraatleri kesin bir şekilde Kur'ân'dan saymadıklarını zikretmektedir. O, bunun sebebini ise Kur'ân'ın tanımında var olan “tevâtürlük” vasfının şâz kıraatlerde

⁵⁶ Çakıcı, *Şâz Kıraatler*, 173.

⁵⁷ Mesela bkz. Ebû 'Amr Cemâlüddîn Osmân İbnü'l-Hâcib, *Münteha'l-vusûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûli ve'l-cedel*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 46; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 45; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/160; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb, (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, 1999), 11/355; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 20; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/279; İbnü'd-Dehân, *Takvîmü'n-nazar*, 1/99; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, 2/5; Sâlim, *Ferîdetü'd-dehr*, 4/800; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdir ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-'Arabî, 1957), 1/333; el-Ensârî, *Fevâtih*, 2/11; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 299; Abdül'alî el-Mes'ûl, *el-Kirââtü's-şâzze devâbituhâ ve'l-ihcâcu bihâ fi'l-fikhi ve'l-'Arabîyyeti*, (Riyâd-Kahire: Dâru İbn Kayyim-Dâru İbn Affân, 2008), 60-61; Sâmi Muhammed Saîd Abdüşşekûr, *el-Kirââtü's-şâzze beyne'r-rivâyeti ve't-tefsîr ve eseruhâ fi't-tefsîri ve'l-ahkâm* (Medîne: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Kulliyeti'l-Kur'âni'l-Kerîm, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 142-145.

⁵⁸ Bkz. İbnü'l-Hâcib, *Münteha'l-vusûl*, 46; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 45; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/160; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11/355; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/333; el-Ensârî, *Fevâtih*, 2/11; Abdüşşekûr, *el-Kirââtü's-şâzze*, 142-145.

⁵⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/214, 256.

⁶⁰ Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 1/85; 2/570.

bulunmamasına bağlamaktadır. Nüveyrî bu görüşü savunanlar arasında Gazzâlî, İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355), İbnü's-Sââfî (ö. 694/1295) ve İmam Nevevî (ö. 676/1277) gibi isimleri zikretmektedir.⁶¹ Bu âlimlerin yanı sıra Ebû Bekr el-Kastallânî de (ö. 923/1517) şâz kıraatlerde tevâtürlük şartının bulunmamasını gerekçe göstererek onların Kur'ân'dan sayılamayacağını belirtilmektedir.⁶²

Muasır araştırmacılarından bazısı, kıraatleri doğrudan mütevâtir ve şâz kısımlarına ayırmakta, şâz kıraatleri da makbûl sınırının dışında ele aldıklarından Kur'ân'dan saymamaktadırlar.⁶³ Bu araştırmacılara göre de şâz kıraatlerde tevâtürlük vasfı bulunmadığından bu kıraatler Kur'ân olarak telakki edilmemelidir. Çünkü şâz kıraatler hakkında yaptıkları “*üç kritere uygun olmayan okuyuşlar şâzdır*” tanımında “sened sihhati” kriteri yerine “tevâtürlük”ü öncelemektedirler.⁶⁴ Fakat bu araştırmacıların söz konusu iddiaları, eserlerinin satır aralarında sundukları argümanlarla daha da karmaşık bir hal almaktadır. Onlar, arza-i ahîre sırasında yedi harf içerisinde neshedilmeyenlerin mütevâtir kıraat olduğunu, bu yedi harften neshedilenlerin ise mütevâtir olmadığını aktarmaktadırlar.⁶⁵ Dolayısıyla bunlara göre neshedilen kıraatler şâz kıraatlerden ibaretir.⁶⁶ İspata muhtaç böylesi bir iddia ise kanaatimize göre şâz kavramının içeriğini tam manasıyla anlamlandıramamaktan kaynaklanmaktadır. Çünkü neshedilen kıraatlerin neleri kapsadığı, hangi tanım ve vecihlerden müteşekkil oldukları açıkça bilinmediğinden⁶⁷ dışarıda bırakılan bu kıraatlere şâz tabirini kullanmak zorlama bir yaklaşımdan öteye gitmemektedir. Esasen bu iddia yeni bir

⁶¹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/126.

⁶² Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed Ebî Bekr el-Kastallânî, *Latâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât*, thk. Âmir es-Seyyid Osmân-Abdüssabûr Şahîn, (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1972), 1/72.

⁶³ Bkz. Muhammed Ahmed Müflih vd., *Mukaddimât fi 'ilmi'l-kırâât*, (Ammân: Dâru Ammâr, 2001), 50.

⁶⁴ Müflih v.d., *Mukaddimât*, 71.

⁶⁵ Müflih vd., *Mukaddimât*, 50

⁶⁶ Şâz kavramı-arza-i ahîre ilişkisi için bkz. Hamdî Sultan Hasan Ahmed el-Adevî, *el-Kırââtü'ş-şâzze dirâse savtiyye ve delâliyye*, (Tanta: Dâru's-sahâbe li't-türâs, 2006), 37-38; Ahmed Hâtim Ahmed, “eş-Şüzûz fi'l-kırâât ve mefhûmühû inde'l-imâm İbn Mücâhid el-Bağdâdî”, *Mecelletü Surra Men Ra'a* 13/50 (2017), 19.

⁶⁷ Arza-i ahîrede bazı tilavetlerin neshedildiği kaynaklarda zikredilir. Fakat bu mensûh kıraatlerin, hüküm bildiren birtakım âyetlerin hükmünün kaldırılması anlamına geldiği gibi kıraat vecihlerini de kapsadığı aktarılmaktadır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/32; ayrıca bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/112-113.

yaklaşım da değildir. Zira daha evvel İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) aynı görüşü ortaya attığı bilinmektedir. O, yedi harf konusunda şu ifadelere yer verir: "(...) Arza-i ahîreyle birlikte Kur'an tek harf ile tilavet edilmeye başlanmıştır. Bu harf dışındakiler ise nesh edilmiştir. Sırf bundan dolayı bazı sahâbîlerin resmü'l-mushafa aykırı okuyuşları 'mensûh' kabul edilmiştir."⁶⁸ Burada İbn Teymiyye'nin resmü'l-mushaf'a muhalefetle şâz kıraatleri kastettiğini anlıyoruz. Zira başka bir yerde bizzat kendisi bunu ikrar etmektedir.⁶⁹

Yukarıdaki anlayışlara belli ölçüde uymayan İbnü'l-Cezerî, "Şâz kıraatler, (...) Kur'an olarak nakledilen okuyuşlardır."⁷⁰ şeklinde naklettiği sözlerle olaya farklı yaklaştığı söylenebilir. Bu ifadeler, daha önce 'aşerenin mütevâtir olduğunu, bunların dışında kalan kıraatlerin ise şâz kaldığını savunduğu halde son dönemlerinde bu görüşünden vazgeçtiğini itiraf eden İbnü'l-Cezerî'ye⁷¹ ait olunca konu daha önemli hale gelmektedir. Yine başka bir yerde o, şâz kıraatleri sahîh başlığı altında değerlendirmeye alırken açıkçası onların bir kısmının Kur'an olma vasfına sahip oldukları izlenimini de vermektedir.⁷² Yine İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836), Haskefî'den (ö. 1088/1677) "Şâz kıraatler Kur'an vasfını taşımaktadırlar. Dolayısıyla bu kıraatlerle namaz kılmak caizdir."⁷³ şeklinde aktardığı bu sözler gösteriyor ki, şâz kıraatler (den bir kısmı) Kur'an olma özelliği taşımakta, bu konuda şüphe bulunsa da nihayetinde Kur'an oldukları ikrar edilmektedir. Bu bilgiler ışığında, gerekli özellikleri barındıran şâz kıraatlerin sahîh kadar olmasalar da bir açıdan Kur'an olma vasfına sahip oldukları, yani tüm-den reddedilmeyi gerektirecek bir özelliğe sahip olmadıkları belirtilebilir.

Kadim âlimlerden bazıları şâz olsun veya olmasın tüm kıraatlerin Kur'an olma vasfına sahip olabileceğini ifade ederek konunun çemberini iyice genişletmiştir. Örneğin İbn Kuteybe (ö. 276/889) şâz olarak nitelenen sahâbe okuyuş-

⁶⁸ Takiyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, (Medine: Mecmeu'l-Melik Fehd, 1995), 13/397.

⁶⁹ Bunun için bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 13/394.

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, 20.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî'nin bu konudaki sözleri şöyledir: "Ben önceden ilk görüşe (kıraatlerin mütevâtir oluşuna) meylediyordum. Fakat sonradan bu fikrin yanlış olduğunu açık anladım (...)" Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/13.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, 19. Keza İbnü'l-Cezerî Ebû Hayyân'dan (ö. 745/1344) naklen, Dâni, (ö. 444/1053) ve Şâtübî (ö. 590/1194) gibi zatlardan gelen sahîh okuyuşların deryadan bir katre olduğu mealinde bir görüş aktarmaktadır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/41. Bu da on kıraatin dışında kalanlar arasında da makbul okuyuşların olabileceğini göstermektedir.

⁷³ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Kahire: Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1966), 1/485.

ları da dâhil olmak üzere tüm kıraatleri yedi harf ruhsatının bir gereği olarak görmüştür.⁷⁴ “Sahabe okuyuşları” ifadesiyle çoğunlukla resmü'l-mushafa aykırı okuyuşların kastedildiği bu görüş muvacehesinde resmü'l-mushafa uygun olup şâz olarak telakki edilen tüm kıraatler Kur'ân olma vasfını haizdir. Elbette bu görüşün soru işareti barındıran yönleri de vardır. Mesela resmü'l-mushafa uyduğu hâlde senedi bulunmayan mevzû okuyuşlar da bu sınıfa dâhil midir?

Şâz kıraatleri, mütevâtir diye tanımladıkları sahîh kıraatlerin dışında bırakıp Kur'ân'dan saymayan eğilim sahiplerinin çıkış noktası bu tür kıraatlerin âhâd oluşunu öne sürmeleridir. Yani bu yaklaşıma göre tevâtürün karşıtı olarak konumlandırılan şâzın yapısının âhâdiyet üzerine kurulu olması bu kıraatlerin Kur'âniyet vasfını kaybetmelerine yol açmıştır. Zira bazı âlimler şâz kıraatlerin âhâd olması noktasında ümmetin ittifak/icmâsının dahi bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁵ Fakat şunu belirtmek gerekir ki kıraatlerin âhâd oluşu onları sahîh olmaktan uzaklaştırmamaktadır. Çünkü sahîh kıraat vecihlerinin her birine tek tek bakılırsa neredeyse –yaygın ve yerleşik tarifine göre– mütevâtir kıraat bulunmamaktadır.⁷⁶ Nitekim Ebû Şâme de bu konuda şu önemli uyarıyı yapmaktadır: “*Kıraatlerde tevâtür şartı gereksizdir. Bilakis onun sıhhati için, müstefiz ve senedi sahîh bir âhâd olması, mushaf hattına uygun olması ve hem nakil hem de dil açısından inkâr edilemeyecek özelliklere sahip olması yeterlidir.*”⁷⁷ Kısacası bir kıraatin âhâd oluşu onun makbûl kategorisinden mutlak surette engellenmesini gerektirmemektedir.

Şâz kıraatlerin Kur'ân olma vasfına sahip olmadığını ileri sürenlerin bu noktada iki delili bulunmaktadır: Bunlardan biri yukarıda değinilen icmâ, diğeri ise mantıktır. İcmânın delil oluşunu şöyle açmaktadırlar: Sahâbe, Hz. Osman döneminde istinsah edilen mushafın iki kapağı arasındaki okuyuşlarının Kur'ân olduğu, onun dışında kalanların ise Kur'ân'dan sayılmadığı ve terk edilmesi gerektiği noktasında icmâ etmiştir.⁷⁸ Bu da gösteriyor ki ana mushafta bulunmayan ve şâz olduğu düşünülen fazladan hiçbir okuyuş Kur'ân değil-

⁷⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 32. Ayrıca bkz. Ali Temel, “İbn Kuteybe'nin Kırâat İlminin Bazı Problemleri Konularına Yaklaşımı”, *Usul Araştırmaları Dergisi* 34/34 (2020), 250.

⁷⁵ Ensârî, *Fevâtih*, 2/11; Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/125.

⁷⁶ Mesela bu görüş için bkz. Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 177; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/18; Mes'ûl, *el-Kırââtü's-şâzze*, 63.

⁷⁷ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 145.

⁷⁸ Muharrem Önder, “Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukuku Açısından Değeri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7/13 (2009), 181, 182.

dir.⁷⁹ Mantık açısından ileri sürülen delil ise şudur: Kur'ân'ın dindeki yeri ve konumu itibarıyla İslâm'ın temel ilkelerini barındırması ve dindeki usulün mercii olması gibi mütevâtir olarak nakledilmesini sağlayacak pek çok faktör bulunmaktadır. Eğer şâz kiraatler de onun bir parçası olsaydı muhakkak yayılır ve tevâtür derecesine ulaşırlardı. Binaenaleyh şâz okuyuşlarda böylesi bir özellik bulunmadığından Kur'ân olarak addedilmezler.⁸⁰ Buna ilaveten Gazzâlî'nin "Şâz kiraatleri sahâbîler dahi kabul etmemiştir."⁸¹ şeklindeki sözlerini de bu deliller arasında zikredebiliriz. Bu gerekçelerin sonucu olarak şâz kiraatler hakkında iki şey sabit olur. Birincisi, bu tür kiraatlerin mushaflara imla edilemeyeceği, ikincisi ise şâz kiraatler ile namaz kılmanın caiz olmayacağıdır.⁸² Fakat burada gerek naklî gerekse de aklî deliller muvacehesinde reddine hükmedilen söz konusu şâz kiraatlerin içerik bakımından neleri kapsadığı ne yazık ki belirsizdir. Nitekim bunlarla merdûd kategorisinde yer alması gereken şâz kiraatler kastediliyorsa aynı görüş üzerinde hemfikir olunabilir. Ancak bunlarla beraber üç şartı yerinde olup şâz diye nitelenen kiraatler de kastediliyorsa o takdirde bunun kabul edilmesi mümkün olmayacaktır.

Yukarıda aktarılan tevâtür mefkûresi etrafında şekillenen şâzın Kur'âniyeti meselesine olumsuz bakış açısının aksine bazı kiraat âlimleri ise üç şartı yerinde olup yeterince şöhret kazanmış bir kiraatin Kur'ân'dan sayılması

⁷⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/257.

⁸⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/257; Gazzâlî, *el-Manhûl*, 374-377; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 299-300. Bu arada bazı araştırmacıların "Sahâbeden bir ravi, ahad yolla naklettiği bir kiraatın Kur'ân olduğunu söylese bu kesin olarak yanlış olur. Çünkü Resûlullah'ın Kur'ân'dan olan bir şeyi yalnız bir kişiye bildirmesi caiz değildir. Aksine onu, sözleri ve nakilleri delil teşkil edecek bir topluluğa bildirmesi gerekir." (bkz. Önder, "Şâz Kiraatlar", 182.) şeklinde mantık delilleri arasına ilave ettikleri gerekçeyi doğrusu zayıf buluyoruz. Çünkü burada bir usul hatası yapılmaktadır. Zira âhâd haberin terim anlamı "bir kişi" ile sınırlı tutulamaz. Nitekim âhâd haberin, ilk zamanlar "bir veya birkaç kişinin haberi" anlamına gelirken (bkz. Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tevzihi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî, (b.y.: y.y., 2021), 60; Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/349.) daha sonra "mütevâtir seviyesine ulaşmayan" haber; (bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar*, 65.) hatta ilk dört asırdan sonra mütevâtirin dışında kalan bütün haberler için kullanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla bu tabir, yalnız bir kişinin bir kişiden rivayet ettiği haberler hakkında değil, iki kişinin iki kişiden, üç kişinin üç kişiden ve daha fazla kişinin daha fazla kişiden rivayet ettikleri haberler hakkında kullanılmıştır. Bkz. Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Âhâd Kavramı*, (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019), 104.

⁸¹ Gazzâlî, *el-Manhûl*, 376.

⁸² Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/332-333; Mahmûd Salâh Muhammed Ferrûh, *el-Kirââtü's-şâzze 'inde'l-usûliyyîn ve eseruhâ fi'htilâfi'l-fukahâ*, (Gazze: el-Câmi'attü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 38.

gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu grup, söz konusu kıraatlerle namaz kılmanın sahîh olduğuna kanaat getirmekte ve buna bağlı olarak tevâtürü zorunlu görmemektedirler.⁸³ Söz konusu görüşü benimseyenler arasında Mekki b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), Ebû Şâme, İbnü'l-Cezerî, Kastallânî ve Dimyâtî (ö. 1117/1705) gibi isimler zikredilmektedir.⁸⁴ Burada tevâtür ile şöhret kavramları arasında önemli bir ayırım göze çarpmaktadır. Şöyle ki yukarıdaki her iki grup, tezlerini tevâtür ile şöhret kavramları çerçevesinde şekillendirmektedir. Bu durumda bir kıraatin Kur'ânî sayılabilmesi için; tevâtürü savunanlara göre onun seb'a veya 'aşereden müteşekkil okuyuşlardan olması zorunlu iken; şöhreti yeterli bulanlara göre 'aşerenin dışında kalanlardan ümmet tarafından kabul gören bazı okuyuşlar da bu kategoriye dâhildir.⁸⁵ Çünkü bir kıraatin Kur'ân olarak kabul edilebilmesi için üç şartın yanında şöhreti yeterli görenlerin başında gelenlerden Mekki ve İbnü'l-Cezerî'ye göre bu özellikleri haiz bir kıraat ister yedi ister yedi bin imamın kıraati olsun yine de sahîhtir.⁸⁶ Çünkü şâz ile âhâd, müdrec ve mevzû kıraatler kastedilebileceği gibi meşhur statüsünde olanlar da kastedilebilir. Mesela şâz ile sıhhat kriterlerinden üç şart yerinde olup yeterli derecede şöhret bulamadığından sahîh kıraatlerin seviyesine çıkamamış bir kıraat de amaçlanabilir. Dolayısıyla bu vasfa sahip bir kıraat ile sened şartını haiz olmayan mevzû bir okuyuş aynı kefiye konmamalıdır. Ayrıca bir kıraat, Arap gramerine muhalif olması ya da resmî'l-mushafa uymaması durumunda Kur'ân olarak kabul edilmese dahi yedi harf ruhsatına binaen birtakım amaçlar için kullanılabilir.⁸⁷ Bu durumda bu türden okuyuşları bir çırpıda reddetmenin doğru bir yaklaşım olmadığı düşüncesindeyiz.

Şâz kıraatleri Kur'ân'dan saymayanların Kur'ân tanımında öngördükleri tevâtürlük vasfına yönelik yaklaşımlarına bakıldığında onların tevâtürlüğü tam olarak anlamlandıramadıkları görülecektir. Zira mütevâtirlik meselesi hadis-kıraat muvazenesi açısından değerlendirildiğinde her bir kıraat için tevâtürün sağlanamayacağı müşahede edilecektir. Dolayısıyla şâz kıraatleri âhâd olmaları sebebiyle dışlamak bizi doğru sonuca götürmeyecektir. Burada esas alınacak

⁸³ Mes'ûl, *el-Kırââtü's-şâzze*, 62.

⁸⁴ Bunun için bkz. Mes'ûl, *el-Kırââtü's-şâzze*, 62-63.

⁸⁵ "Şöhret" ifadesi İbn Mücâhid'de beş şehir halkı arasındaki yaygınlıktan ibarettir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 49.

⁸⁶ Mekki, *el-İbâne*, 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/15.

⁸⁷ Havva Nur Nas, *İbn Cinnî'nin el-Muhteseb İsimli Eseri Bağlamında Şâz Kıraatlere Yaklaşımı ve Şâz Kıraatleri Delillendirmesi*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 47.

kıstas, meşhur üç kriterin bulunmasıdır. Fakat görünen o ki, bu temel özelliklere sahip okuyuşlar sırf yedi veya on kıraat imamı dışında bulunmaları sebebiyle -şâz karşıtlarınca- tevâtürlük vasfı öne sürülerek reddedilmektedir. O halde bu görüşü benimseyenlere göre tevâtürlük olayında bir kıraatin Kur'ân olabilmesinde asıl kıstas seb'a veya 'aşereden olma şartıdır. Böylesi bir eğilimin kıraat gerçeğiyle örtüşmediğini de belirtmek isteriz. Nitekim tarihi süreç içerisinde kıraat sahasında ömrünü vakfetmiş, kıraat birikiminin oluşmasında büyük katkıları olmuş bazı âlimlerin (Mekkî, Ebû Şâme, İbnü'l-Cezerî, Kastallânî, Dimyâtî vb.) bu konudaki görüşlerini hemen yukarıda arz ettik. Onlar tevâtürlük vasfına sahip olmayan, iki kapak arasında bulunmayan, hatta seb'a ve 'aşerenin dışında bulunan, fakat sıhhat şartları yerinde olan kıraatlere son derece ihtiyatlı yaklaşmışlardır. Kıraat dışındaki sair disiplinlerde imtiyaz etmiş ulemânın ise konuyu çok da sağlıklı okuyamadıklarını son tahlilde ifade etmek gerekecektir. Tüm bunların yanı sıra yukarıda Kur'ân'ın tanımında verilen gerek "iki kapak" gerekse "tevâtür" kayıtlarının -nüzul süreci henüz tamamlanmadan önce Kur'ân'ın kendisini "Kur'ân" diye tanımlamasına rağmen- ilk dönemlerde sağlanamadığı gerçeği bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.⁸⁸

3. SONUÇ

İslam tarihinde Kur'ân'ın tanımına dair âlimler (özellikle de usûlcüler) tarafından birbirinden farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu tanımlar dikkatle analiz edildiğinde onların genellikle birbirini destekleyen unsurlardan müteşekkil oldukları görülmüştür. Konumuzu ilgilendirmesi yönüyle tanımlar arasında en kapsamlısının "Kur'ân'ın, mushafın iki kapağı arasında, mütevâtir olarak geldiğini" ifade eden yaklaşım olduğu anlaşılmıştır. Adı geçen tanımın Cüveynî, Gazzâlî, Debûsî ve Serahsî gibi daha çok usûlcü kimliğiyle öne çıkan âlimler tarafından dillendirildiği tespit edilmiştir. Bu tanımın konumuzu ilgilendiren yönü ise mezkûr ulemanın çoğunlukla tanımda geçen "mütevâtirlik" ve "mushafın iki kapağı arası" şeklinde özetlenebilen iki unsurdan hareketle şâz kıraatlerin Kur'âniyetine dair hüküm vermeleridir.

Kur'ân'ın yaygın tanımında altı çizilen "iki kapak arası" ifadesi, Kur'ân'ın iki tarafını kaplayan anlamında "deffeteyn" ismiyle kullanılmıştır. Mezkûr "iki kapak"tan maksat ise Hz. Osman zamanında teksir faaliyetiyle ortaya çıkan mushafların kapakları olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu ifade,

⁸⁸ Yüksek, "Tanımları Bağlamında Kur'ân", 243.

söz konusu mushafların her birine yerleştirilen makbul kıraat türünün hepsini kapsamış olmaktadır. Ancak “Kur’ân’ın iki kapağı arasındakinden başka sahîh kıraat yoktur.” iddiası, aynı zamanda sahîh kıraatler arasında bulunmasına rağmen ses ve lehçeden ibaret olup yazıya aktarılamayan (imâle, işmam, tağlîz vs.) kıraatlerin durumunu da karmaşık hale getirecektir. Bu bağlamda tüm kıraat vecihlerinin imlada yer almasının imkân dâhilinde olmadığını, dolayısıyla Kur’ân’ın iki kapağı arasında yalnızca imlanın müsaade ettiği ölçüde sahîh kıraatlerin bulunduğunu söylemek daha gerçekçi durmaktadır. Böylece şâz kıraatlerin, söz konusu iki kapak arasında bulunmadığı öne sürülerek Kur’âniyetine dair olumsuz anlamda kesin bir hüküm verilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Mamafih mushafın iki kapağının dışında kalıp şâz diye değerlendirilenler arasında reddedilmesi gereken kıraatle olduğu gibi makbûl potansiyelini haiz bazı okumaların da var olduğu anlaşılmıştır. Şâz kıraatler arasından üç kriteri barındıranların ise söz konusu makbûllerin içinde bulunma potansiyellerinin var olduğunu ifade etmek gerekir.

Kur’ân’ın tarifi yapılırken onda bulunan tevâtürlük vasfını taşımayan kıraatlerin şâz kabul edilerek Kur’ân’ın dışında değerlendirildikleri görülmüştür. Âlimlerin bu değerlendirmedeki temel hareket noktaları şâz diye tavsif ettikleri bu kıraatlerin âhâd yolla nakledilmiş olmasını öne sürmeleridir. Böylece bazı âlimler, âhâd olmaları sebebiyle tevâtürlük vasfını barındırmayan (şâz diye isimlendirilen) kıraatlerin Kur’ân’dan sayılamayacağı fikrini açık bir dille ifade etmişlerdir. Örneğin Gazzâlî, İbnü’l-Hâcib, Adudüddin el-Îcî, İbnü’s-Sââtî, Nevvî ve Kastallânî gibi bazı âlimlerin bu görüşü benimsedikleri anlaşılmıştır. Fakat reddine hükmedilen söz konusu şâz kıraatlerin içerik bakımından neleri kapsadığı ne yazık ki belirsizdir. Dolayısıyla bunlarla sadece merdûd kategorisinde yer alan şâz kıraatler kastediliyorsa bu görüşün isabetli olacağı belirtilmelidir. Ancak merdûdlarla birlikte üç şartı taşımasına rağmen şâz diye nitelenen kıraatler de kastediliyorsa o takdirde bu eğilime itiraz edilebilir. Zira mütevâtirlik meselesine hadis-kıraat muvazenesinden yaklaşıldığında her bir kıraat için tevâtürün sağlanamayacağı muhakkaktır. Bu durumda âhâd şeklinde nitelenip reddedilen şâz kıraatler için sahîh kıraat kriterlerinden üç şartı barındırıp barındırmadıklarına bakılması en sağlıklı yöntem olacaktır.

Sonuç olarak şâz kıraatlerin içeriğinin Kur’ân’ın tanımı üzerinden açıklanamayacağı, böyle bir yaklaşımın ise açık usul hatası sonucunu doğuracağı ifade edilmelidir. Zira Kur’ân ile kıraatlerin birbirinin aynısı olup olmadığı tartışmaları bir yana bu iki kavramın tanımları bile âlimler tarafından farklı şekillerde yapılmıştır. Dolayısıyla bu içerik ve mahiyet tartışmalarının yapıldığı

bir ortamda şâz kiraatlerin, Kur'ân tanımı çerçevesinde değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Neticede sırf tevâtürlük vasfına sahip olmayan ve iki kapak arasında bulunmadığı iddia edilen, fakat sıhhat şartları yerinde olan birtakım kiraatlerin varlığı söz konusu kanaatimizi güçlendirmektedir.

4. KAYNAKÇA

- Abdüşşekûr, Sâmî Muhammed Saîd. *el-Kırââtü's-şâzze beyne'r-rivâyeti ve't-tefsîr ve eseruhâ fi't-tefsîri ve'l-ahkâm*. Medîne: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Kulliyeti'l-Kur'âni'l-Kerîm, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Adevî, Hamdî Sultan Hasan Ahmed. *el-Kırââtü's-şâzze dirâse savtiyye ve delâliyye*. 2 Cilt. Tanta: Dâru's-sahâbe li't-türâs, 2006.
- Ahmed, Hâtim Ahmed. "eş-Şüzûz fi'l-kırâât ve mefhûmühû inde'l-imâm İbn Mücâhid el-Bağdâdî". *Mecelletü Surra Men Ra'â*, 13/50 (2017), 1-30.
- Akk, Hâlid Abdurrahman. *Usûlü't-Tefsîr ve kevâ'idüh*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1986.
- Altıkulaç, Tayyar. "Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf Nüshaları". (Çevrimiçi): <http://www.kuramer.org/documents/test/hz-osman-a-nispet-edilen-mushaf-nushalari-pdf>. (Erişim: 14 Eylül 2022).
- Altıkulaç, Tayyar. "Mushaflarda İmlâ Meselesi". *Ircica Journal (Arapçaya çevrilmiş)*, 1 (ts.) <https://docplayer.biz.tr/56394665-Mushaflarda-impla-meselesi-1.html>. (Erişim: 08 Ekim 2022).
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrazzâk Afîfî. 4 Cilt. Beyrut-Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1982.
- Aydınlı, Abdullah. "Şâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/385. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bâkılânî, Kâdî Ebû Bekr İbnu't-Tayyib. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. thk. Muhammed İsâm el-Kudât. 2 Cilt. Ammân: Dâru'l-Feth-Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Bayraktutan, Osman. *Kırâatlerde Âhâd Kavramı*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.
- Bâzmûl, Muhammed b. Ömer. *el-Kırâat ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm*. Riyâd: Câmi'atü Ummi'l-Kurâ Külliyyetü'd-da've ve Usûli'd-dîn, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübra*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kâhire: Merkezi Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabîyye ve'l-İslâmiyye, 2011.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Kitâbü'l-huce fi tesbîti'n-nübüvve (Resâilü'l-Câhız içinde)*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. 4 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Hancı, 1964.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi. *el-Fusûl fi'l-usûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfü'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1994.

- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-lüğa ve sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Kitabü't-tâ'rîfât*. thk. Muhammed Siddîk Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fadîle 1985.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Dağ, Mehmet. "Kıraat İliminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair -". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 7/2 (2007), 57-110.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Halil Muhyiddin el-Meys Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *İthâfu fudelaî'l-beşer fi'l-kırâati'l-arba'ate 'aşer*. thk. Enes Mehera. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2006.
- Ebû Şâme, Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâil el-Makdisî. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tata'allaku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdr, 1975.
- Ensârî, Abdü'l-Alî Muhammed b. Nizâmüddîn. *Fevâtihu'r-rahamût bi Şerhi Müsellemi's-subût*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fârisî, Ebû Ali el-Hasan b. Abdülğaffar. *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*. thk. Bedrüddîn Kahveci-Beşir Coycati. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Ferrûh, Mahmûd Salâh Muhammed. *el-Kırâatü'ş-şâzze 'inde'l-usûliyyîn ve eseruhâ fi'htilâfi'l-fukahâ*. Gazze: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Manhûl min ta'likâti'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heytû. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır-Dımaşk, Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselem Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Hanay, Necmettin. "Şâz Kıraat Olgusuna Taberî Vechesinden Bir Bakış". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslâmî Fakültesi Dergisi*, 4/8 (Aralık 2017), 291-296.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Kahire: Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1966.

- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kirâât ve'l-idâhi 'anhâ*. thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tevzîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî. b.y.: y.y., 3. Basım, 2021.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fi usûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2. Basım, 2002.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire. Dâru'l-Maârif bi Mısır, 2. Basım, 1972.
- İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. 35 Cilt. Medine: Mecmeu'l-Melik Fehd, 1995.
- İbnü'd-Dehân, Ebû Şucâ' Muhammed b. Ali b. Şuayb Fahrüddin. *Takvîmü'n-nazar fi mesâilin hilâfiyyetin zâi'a ve nebezin mezhebiyyetin nâfi'a*. thk. Sâlih b. Nâsır b. Sâlih el-Huzeym. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Alî. *en-Neşr fi'l-kirââti'l-aşr*. thk. Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 5. Basım, 2016.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Alî. *Müncidü'l-mukrîn ve mürşidü't-tâlibin*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Alî. *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirââti'l-aşr*. thk. Muhammed Temîm ez-Zağbî. Cidde: Dâru'l-Hudâ, 1994.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû 'Amr Cemâluddîn Osmân. *Münteha'l-vusûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûli ve'l-cedel*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed Ebî Bekr. *Latâifü'l-işârât li funûni'l-kirâât*. thk. Âmir es-Seyyid Osmân-Abdüssabûr Şahîn. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1972.
- Kattân, Mennâ' b. Halil. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kurân*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 3. Basım, 2000.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsüddin. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-berdunî-İbrahim Atfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/242-248. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.

- Mekkî, b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-İbâne 'an ma'âni'l-kırâât*. thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Mısır: Dâru Nahda, 1977.
- Mes'ûl, Abdül'alî. *el-Kırââtü's-şâzze devâbituhâ ve'l-ihcâcu bihâ fi'l-fikhi ve'l-'Arabîyyeti*. Riyâd-Kahire: Dâru İbn Kayyim-Dâru İbn Affân, 2008.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-'Alâ Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetü'l-Ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Müflih, Muhammed Ahmed vd. *Mukaddimât fi 'ilmi'l-kırâât*. Ammân: Dâru Ammâr, 2001.
- Nas, Havva Nur. *İbn Cinnî'nin el-Muhteseb İsimli Eseri Bağlamında Şâz Kırââtlere Yaklaşımı ve Şâz Kırââtleri Delillendirmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Nesefî, Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *el-Menârü'l-Envâr*. İstanbul: el-Matbaatü'l-Mirkat, ts.
- Nisâbûrî, Muhammed b. Abdullah Hâkim. *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-hadis*. thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1977.
- Nüveyrî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ali. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*. thk. Mecdi Muhammed Surûr Sa'd Bâslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Önder, Muharrem. "Şâz Kırâatlar ve İslâm Hukuku Açısından Değeri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7/13 (2009), 163-194.
- Râzî, Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb, (et-Tefsîrû'l-kebir)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1999.
- Rizku't-Tevîl, es-Seyyid. *Medhal fi 'ulûmi'l-kırâât*. Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1985.
- Sâlim, Muhammed İbrahim Muhammed. *Ferîdetü'd-dehr fi te'sîli ve cem'i'l-kırâât*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Beyânî'l-'Arabî, 2003.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdüssamed Alemüddîn. *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*. thk. Abdülhak Abdüddâyim Seyfî'l-Kâdî. 2 Cilt. Beyrut: Muessese-tü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1999.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebü Bekr b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnaût-Mustafa Şeyh Mustafa. Beyrut: Müessese-tü'r-Risâle, 2013.
- Şakir, Ahmed Muhammed. *el-Bâ'isü'l-hasîs Şerhu İhtisâri 'Ulûmi'l-hadis*. b.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, 2014.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Abdillâh. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min 'İlmi'l-usûl*. thk. eş-Şeyh Ahmed Azzû 'Anâye. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1999.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Teftâzânî, Sadüddin Mesud b. Ömer. *et-Telvîh 'ala't-Teodîh li metni't-Tenkîh*. 2 Cilt. Kâhire: Matba'atü Muhammed Alî Sabîh ve Evlâdüh, 1957.
- Tehânevî, Muhammed Alî. *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn*. thk. Alî Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Temel, Ali. "İbn Kuteybe'nin Kıraat İlminin Bazı Problemleri Konularına Yaklaşımı". *Uslu Araştırmaları Dergisi*, 34/34 (2020), 228-254.
- Tûfî, Ebü'r-Rebî' Süleyman Necmeddîn. *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*. thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları. 2005.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Tanımları Bağlamında Kur'an-Kıraat Özdeşliği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15/2 (2015), 221-253.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî, 1994.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabî, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm. *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 3. Basım, 2006.